

СИРОВИННА ОРІЄНТАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ПІДҐРУНТЯ ТА СЕКТОРАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

RAW SPECIALIZATION OF THE AGRARIAN FIELD OF UKRAINE: INSTITUTIONAL GROUNDS AND SECTORAL PECULIARITIES

Ніна ПЕТРУХА,
завідувач відділу докторантури
і аспірантури Державної
навчально-наукової установи
«Академія фінансового
управління», Київ

Nina PETRUKHA,
Head of the Post-graduate
department of the State Educational
and Research institution
“Academy of Financial
Management”, Kyiv

Сергій КУЗЬМЕНКО,
аспірант,
Науково-дослідний фінансовий
інститут Державної навчально-
наукової установи «Академія
фінансового управління», Київ

Serhiy KUZ'MENKO,
Postgraduate student,
Scientific-Research Financial Institute
of the State Educational and Research
institution “Academy of Financial
Management”, Kyiv

Постановка проблеми. Глибока стагнація національної економіки в 90-х роках минулого століття призвела до значних зрушень у структурі аграрного сектора, що знайшло свій прояв у посиленні сировинної орієнтації цього сегмента національного господарства та поглибило розриви між темпами соціально-економічного піднесення міста й села. Фактор сприятливості кон'юнктури глобальних ринків прискорив процес відновлення докризових потужностей у галузі рослинництва, що стимулювало товаровиробників максимальною мірою розширювати площі експортоорієнтованих культур. Унаслідок цього в багатьох регіонах почала змінюватися традиційна сільськогосподарська спеціалізація, що негативним чином відобразилося на ефективності використання природно-ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва. Паралельно відбувалося згорання поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) та гіпертрофоване збільшення потужностей птахівництва, що спровокувало значні структурні дисбаланси в галузі тваринництва та згорнуло базу органічного сільськогосподарського виробництва. З огляду на викладене вище потребують обґрунтування теоретико-методологічні підходи щодо інституціонального підґрунтя та секторальних особливостей посилення сировинної орієнтації аграрного сектора економіки України.

Аналіз останніх досліджень. Структурні зрушення в аграрному

У статті аналізуються тенденції посилення сировинної орієнтації аграрного сектору України у зв'язку зі зменшенням питомої ваги експорту сільськогосподарської продукції в загальному обсязі аграрного експорту, збільшенням площі сільськогосподарських культур енергетичного призначення. Встановлено, що у 2016 році порівняно з 2010 значно зросла частка продовольчих товарів та сировини для їх виробництва в загальному обсязі українського експорту. Доведено, що інституціональним підґрунтям уповільнення процесів сировинної орієнтації аграрного сектору є підвищення результативності роботи інститутів сільськогосподарського дорадництва та впровадження угод державно-приватного партнерства. Державно-приватні партнерства пропонується створювати для активізації аграрного підприємництва в зоні ризикового землеробства, оскільки високий рівень затратності сільськогосподарського виробництва в цій зоні потребує додаткових державних гарантій при інвестуванні капіталомістких проектів модернізації та реконструкції внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд.

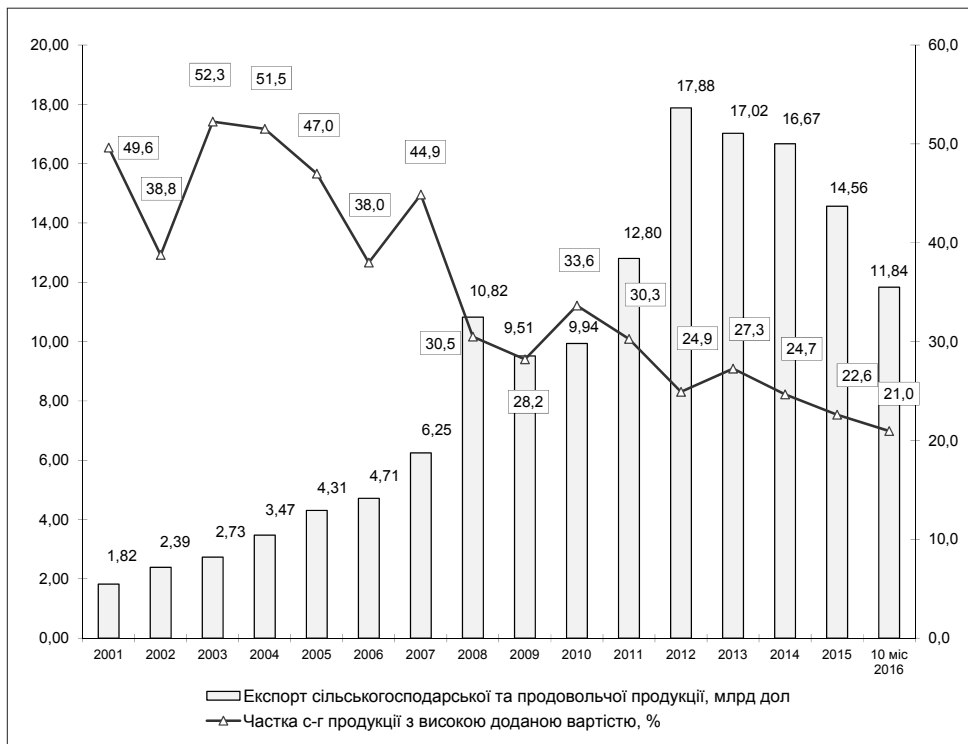
The article analyses the trends of intensification of raw specialization of the agrarian field of Ukraine in relation to decrease of the share of export of agricultural products in the total volume of agrarian export and an extension of area of energy crops. It has been determined that the share of food commodities and food raw materials within total Ukrainian exports considerably grew in 2016 if compared to 2010. It has been proven that an institutional basis for a slowdown in the process of raw specialization of agrarian field is an improving performance of the institutes of agricultural counselling and implementation of public-private partnership agreements. It is suggested to establish public-private partnerships to activate agrarian business activities in the area of risk farming, since the high costly characteristics of agricultural production in this area requires collateral state warranties when investing in capital-intensive projects of modernization and rehabilitation of intrafarm hydraulic works networks.

секторі національної економіки, а також інституціональні перетворення, пов'язані із формуванням багатокладності у сфері сільськогосподарського виробництва, розглядаються в працях П.Гайдуцького, В.Голяна, М.Кропивка, Ю.Лупенка, С.Петрухи, П.Саблука та багатьох інших [1-5], але недостатньо сформованими є теоретико-методологічні підходи щодо виявлення інституціонального підґрунтя прискореного посилення сировинної орієнтації аграрного сектора України в умовах сировинної рецесії на глобальних ринках продовольства. Не повною мірою відслідковуються детермінанти посилення енергетичної спрямованості сільськогосподарського виробництва в багатьох регіонах України, що несе значні ризики для продовольчої безпеки країни.

Цілі статті. Цілями публікації є обґрунтування інституціонального підґрунтя попередження проявів посилення сировинної орієнтації аграрного сектора України на основі виявлення динаміки експорту сільськогосподарської продукції з України, зокрема питомої ваги продукції з високою доданою вартістю, визначення зрушень у структурі загального українського експорту, розгляду динаміки площі, з якої зібрано ріпак протягом 2000-2015 років, та виходячи з обсягу виробництва ріпаку у 2015 році в розрізі регіонів.

Виклад основного матеріалу. Інституціональне та структурне переформатування національної

Рис. 1. Динаміка експорту сільськогосподарської продукції з України протягом 2001-2016 років (розраховано за даними Державної служби статистики України)

дарської сировини активно підтримується як Європейським Союзом, так і США. Підтвердженням цього є швидке зниження частки продукції з високою доданою вартістю у структурі експортних поставок сільськогосподарської та продовольчої продукції з України (рис. 1).

Загалом українськими експортерами за 10 місяців попереднього року було поставлено на зовнішні ринки аграрної продукції на суму 11,837 млрд. дол., що становило майже половину від усього експорту країни. Так, зернових культур за звітний період було експортовано на суму 4,8 млрд. дол., що на 0,5% менше від показника за аналогічний період 2015 (становить 16,5% від загального експорту).

Крім того, за період, що аналізується, жирів і масел тваринного або рослинного походження на зовнішні ринки було поставлено на суму 3,1 млрд. дол., тобто на 19,5% більше, з часткою 10,6% у загальному експорті, готових хар-

економіки, що відбулось протягом 2014-2016 років, сформувало передумови, за яких найближчим часом агропромисловий комплекс буде основним детермінантом ділової активності в країні. Водночас у світі продовжує активно розвиватися тренд зниження використання нафти та нафтопродуктів як основного джерела енергії та має місце нарощення потенціалу використання біопалива, зокрема створення нових потужностей для виробництва біодизелю на основі переробки ріпакової сировини.

В останні роки аграрний сектор став структуроутворюючою ланкою національного господарства України в цілому, що зумовлено сприятливими природно-ресурсними передумовами для вирощування експортоорієнтованих культур та відносно дешевою робочою силою, зайнятою у сфері сільськогосподарського виробництва. У короткостроковій перспективі нарощення потужностей у рослинницькій підгалузі вітчизняного АПК дало позитивний ефект як щодо підвищення рівня капіталізації сільськогосподарського виробництва, так і збільшення експортних поставок сільськогосподарської продукції.

Прикметною рисою сучасного стану вітчизняного аграрного сектора є галузевий перегин, який проявляється в гіпертрофованому розвитку рослинницької підгалузі та в розбалансованому розвитку підгалузі тваринництва. Розбалансованість пояснюється прискореними темпами збільшення потужностей у виробництві м'яса птиці та подальшим згортанням поголів'я ВРХ. У результаті Україна перманентно нарощує обсяги експорту сільськогосподарської продукції з низькою часткою доданої вартості і водночас виступає імпортером м'ясної продукції.

Традиційна модель експансії високорозвинених країн у країни третього світу та країни з перехідною економікою покликана забезпечити економічно розвинуті країни необхідною сировиною за рахунок розвитку низькодоходних видів діяльності у країнах третього світу. У цьому контексті експорт необробленої сільськогоспо-

дових продуктів – на суму 1,9 млрд. дол., що менше на 6,6% (становить 6,4% від загального експорту). У результаті в січні-жовтні сформувалось позитивне сальдо торгівлі агропромисловою продукцією в розмірі 8,7 млрд. дол.

У цілому питома вага продовольчих товарів та сировини для їх виробництва в структурі українського експорту з 2010 по 2016 рік зростає більш ніж у два рази (рис. 2, 3).

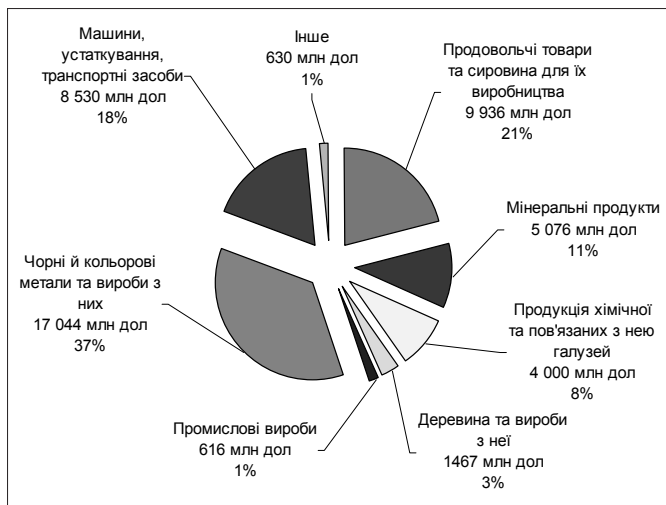
Майже половину всіх експортних надходжень від поставок сільськогосподарської продукції становлять надходження від продажу рослинного масла (42%, або 5,6 млрд. дол.).

Іншими основними статтями експорту продовольства є зернові з часткою 41% (5,4 млрд. дол.) та олійні культури з часткою 10% (1,3 млрд. дол.). На експорт м'ясної продукції в загальному обсязі виручки за вказаний період припадало лише 3% (354 млн. дол.), а молочна продукція принесла Україні 1% експортної виручки (144,8 млн. дол.).

З продукції з високою доданою вартістю Україна збільшила експорт м'яса птиці до 224 тис. т, що перевищує показник за весь 2015 року на 68%. Однак у вартісному вираженні експорт м'яса птиці за вказаний період 2016 року приніс лише 271,7 млн. дол. (226,9 млн. дол. в 2015 році), а частка ЄС у структурі експорту цієї продукції з України в січні-вересні 2016 року знизилась до 16% (у 2015 році – 17%) [2].

Разом із тим більшою мірою реалізувати аграрний потенціал України не дозволила динаміка цін на зернові на світових ринках. Починаючи з другої половини 2012 року, на сировинних ринках триває низхідна тенденція, що дещо уповільнилась у першій половині 2015 та отримала новий імпульс у кінці 2015 року. Тим не менше, якщо розглядати поточну ситуацію з цінами на пшеницю, то можна очікувати стабілізації цінової кон'юнктури щонайменше до середини 2017. Так, січень ознаменувався активним

Рис. 2. Структура експорту товарів з України у 2010 році (розраховано за даними Державної служби статистики України)

зростання цін на трьохмісячні ф'ючерси, що прибавили від початку року понад 5,5%.

Якщо цінова кон'юнктура на сировинних ринках у 2017 році починає складатися на користь вітчизняних виробників, то інша тенденція – збільшення експорту с/г товарів з низькою доданою вартістю – тільки нарощує обороти, посилюючи сировинну орієнтацію національної економіки та скорочуючи тим самим розмір доданої вартості, що отримує національна економіка. Свідченням цього є збільшення обсягів вирощування ріпаку, який не переробляється в Україні та використовується як сировина для виробництва біодизелю (рис. 4).

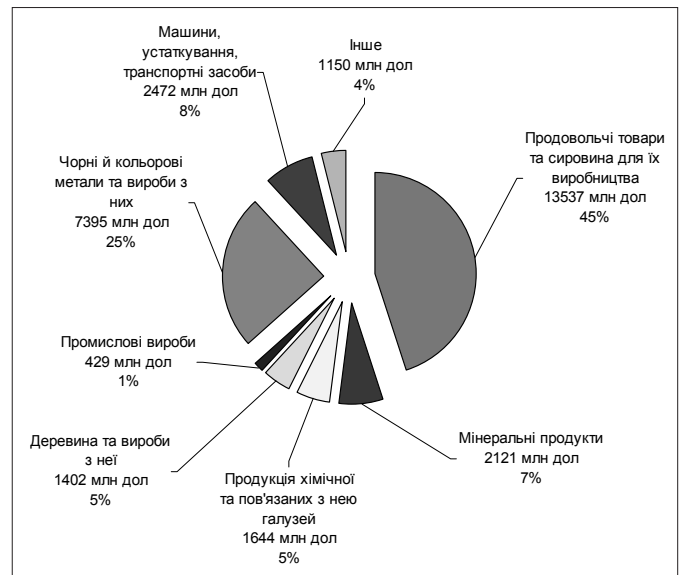
Збільшення виробництва цієї технічної культури зумовлено тим, що в Євросоюзі вже не перший рік попит перевищує пропозицію необробленого ріпаку і цей дефіцит значною мірою усувається за рахунок української сировини. Більше того, ЄС прийняв нові енергетичні індикатори – збільшена частка енергії, яка має вироблятися з відновних джерел, що стимулює на перспективу зростання виробництва біологічного палива.

У свою чергу Україна буде й надалі збільшувати посівні площі названої культури та виснажувати ґрунти, підвищуючи сировинну залежність від світових ринків. Уже сьогодні посіви цієї технічної культури домінують в регіонах з найбільш родючими ґрунтами (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька та Черкаська області).

Подолання структурних диспропорцій та галузевих перегинів у сфері сільськогосподарського виробництва значною мірою зумовлено відсутністю інституціонального підґрунтя, яке сприяло б вирівнюванню умов для розвитку як рослинницької, так і тваринницької підгалузей. Таке вирівнювання може бути забезпеченим за умови обмеження надмірної концентрації банку сільськогосподарських земель у великих вертикально та горизонтально інтегрованих агропромислових підприємницьких об'єднань холдингового типу, а також за умови надання фінансової допомоги суб'єктам малого й середнього аграрного підприємництва.

У формуванні сучасного інституціонального підґрунтя для покращення умов ведення сільськогосподарського виробництва вагоме значення відводиться інститутам сільськогосподарського дорадництва, які мають забезпечувати подолання асиметричності інформації для різних категорій сільськогосподарських товаровиробників і надавати всю необхідну інформацію, яка стосується процедурних моментів організації аграрного підприємництва та отримання державної допомоги. Інститути сільсько-

Рис. 3. Структура експорту товарів з України за результатами 11 місяців 2016 року (розраховано за даними Державної служби статистики України)

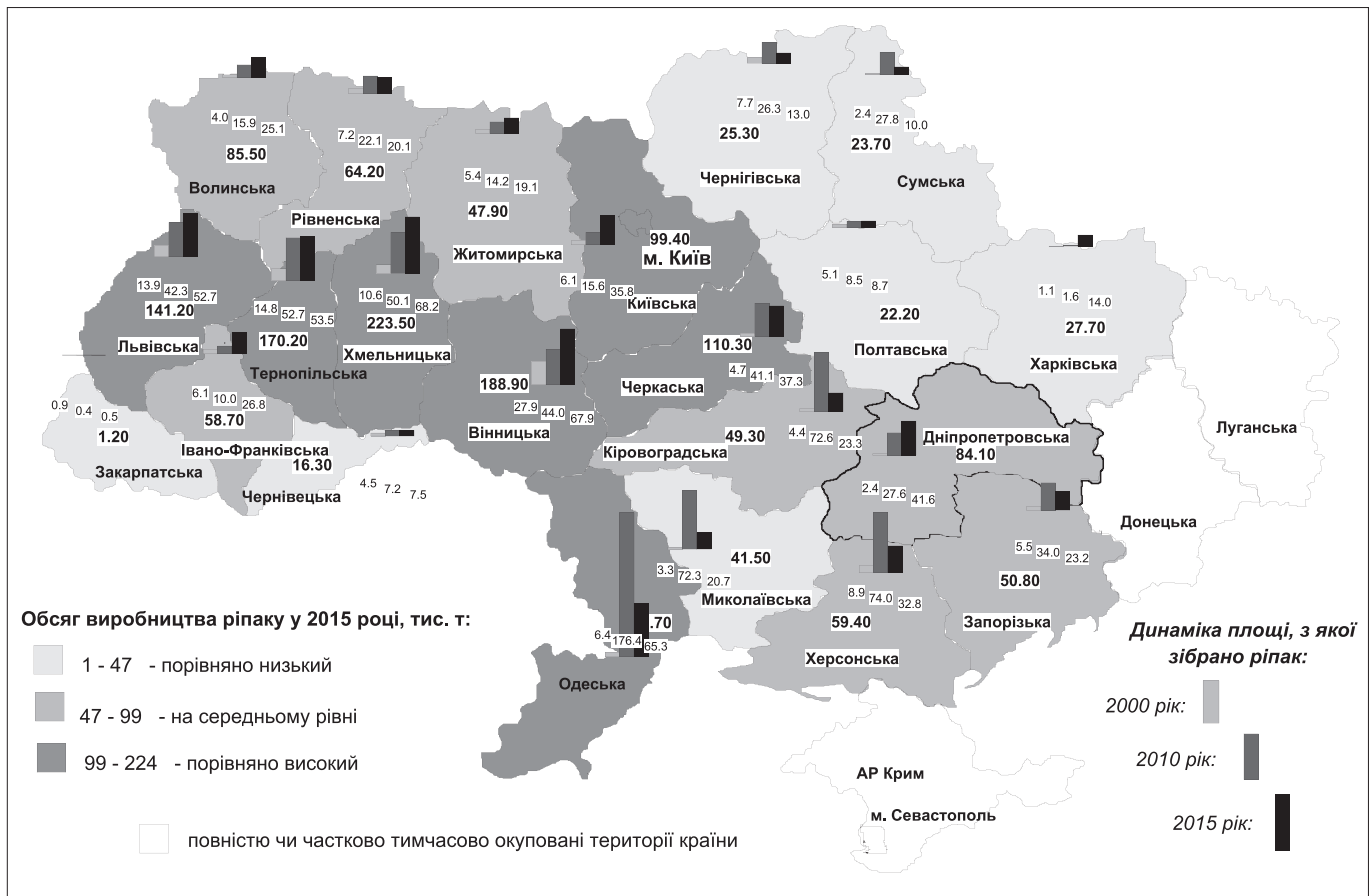
господарського дорадництва мають забезпечувати безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції інформацією щодо можливості отримання зоотехнічного та ветеринарного обслуговування, що частково прискорить процеси відновлення традиційних для багатьох регіонів потужностей тваринництва і сприятиме усуненню галузевих перегинів у сільськогосподарському виробництві.

Найбільш складним завданням уникнення надмірної сировинної орієнтації відзначаються території так званого ризикового землеробства, де результативність сільськогосподарського виробництва ще більше, ніж на інших територіях залежить від природнокліматичних умов. Саме в зоні ризикового землеробства рівень питомих витрат є дещо вищим від середнього в державі, оскільки тут існує потреба у фінансуванні модернізації, реконструкції та технічного переоснащення внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд. Інституціональною передумовою активізації аграрного підприємництва в зоні ризикового землеробства є угоди державно-приватного партнерства, оскільки підвищення інвестиційної привабливості проектів агропромислового виробництва тут відбудеться за умови надання державних гарантій.

Мова йде в першу чергу про відновлення традиційного для зони осушення виду діяльності – льонарства, що має подолати надмірну орієнтацію щодо вирощування експортоорієнтованих зернових та олійних культур, зменшити площі посіву культур енергетичної спрямованості, в першу чергу ріпаку, та сприятиме зміцненню агроландшафтів. Натомість відновлення посівних площ льону забезпечить усунення проявів дефляції та ерозії ґрунтів, які тривалий час використовувалися для вирощування просапних культур та культур зернової групи.

Саме завдяки угодам державно-приватного партнерства органи місцевого самоврядування зможуть стати безпосередніми учасниками процесу розширеного відтворення потенціалу агропромислового виробництва, що дасть їм можливість стимулювати ті види діяльності, які забезпечують соціально-економічне піднесення сільських територій, а також упереджувати прояви нераціонального землекористування та надмірної монокультуризації сільськогосподарського виробництва.

Рис. 4. Порівняльний аналіз динаміки площі, з якої зібрано ріпак протягом 2000-2015 років, та обсягу виробництва ріпаку у 2015 році за регіонами України (розраховано за даними Державної служби статистики України)

ВИСНОВКИ

Посилення сировинної орієнтації аграрного сектора України стало наслідком стихійних ринкових перетворень у сфері сільськогосподарського виробництва, які були зорієнтовані на максимізацію прибуткових надходжень через нарощення виробництва обсягів експортоорієнтованої сільськогосподарської продукції. У результаті цього відбувся галузевий перегин, проявом чого є гіпертрофований розвиток окремих видів рослинництва та згортання потужностей тваринницької галузі. Інституціональним підґрунтям поступового послаблення сировинної орієнтації аграрного сектора та відновлення комплексності у сільськогосподарському виробництві є посилення ролі інститутів сільськогосподарського дорадництва та впровадження угод державно-приватного партнерства.

У першому випадку це дозволить вчасно усувати прояви асиметричності інформації, а в другому – стимулювати відновлення потенціалу тих видів сільськогосподарського виробництва, які були традиційною сільськогосподарською спеціалізацією окремих територій. Як правило, угоди державно-приватного партнерства варто поширювати в зонах ризикового землеробства, де рівень питомих витрат на виробництво окремих видів продукції є дещо вищим від середнього по країні, що пов'язано з необхідністю фінансування проектів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдучий П. І. Земля: власність, оренда, рента / П. І. Гайдучий, А. М. Стельмашук. – К. : Урожай, 1994. – 184 с.

2. Голян В. А. Сырьевая ориентация украинской экономики как базовая детерминанта изнурительного природопользования / В. А. Голян // Бизнес Информ. – 2016. – №8. – С. 104–111.

3. Кропивко М. Ф. Напрями удосконалення державного управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та дерегуляції господарської діяльності / М. Ф. Кропивко, М. М. Ксенофонтов, Н. В. Хміль // Економіка АПК. – 2015. – № 3. – С. 5–14.

4. Лупенко Ю. О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26–38.

5. Петруха С. До питання природи та ідентифікації структурних зрушень в економіці: методологічний аспект / С. Петруха, Н. Петруха // Економіст. – 2013. – № 8. – С. 23–26.

REFERENCES

1. Hayduts'kyi P.I., Stel'mashchuk A.M. Zemlya: vlasnist', orenda, renta []. Kyiv, Urozhay, 1994, 184 p. [in Ukrainian].

2. Golyan V.A. Syr'evaya orientaciya ukrainskoj ekonomiki kak bazovaya determinanta iznuritel'nogo prirodopol'zovanija [A raw specialization of the Ukrainian economy as a basic determinant of exhausting nature management]. Biznes Inform, 2016, no. 8, pp. 104-111 [in Russian].

3. Kropyvko M.F., Ksenofontov M.M., Khmil' N.V. Napryamy udoskonalennya derzhavnoho upravlinnya ahrarym sektorom v umovakh detsentralizatsiyi vlady ta derehulyatsiyi hospodars'koyi diyal'nosti [Directions for improving state management of agricultural sector in terms of power decentralization and deregulation of economic activities]. Ekonomika APK, 2015, no. 3, pp. 5-14 [in Ukrainian].

4. Lupenko Yu.O., Sabluk P.T., Mesel'-Veselyak V.Ya., Fedorov M.M. Rezul'taty i problemy reformuvannya sil's'koho hospodarstva Ukrainy [Results and problems of agricultural reforming in Ukraine]. Ekonomika APK, 2014, no. 7, pp. 26-38 [in Ukrainian].

5. Petrukha S., Petrukha N. Do pytannya pryrody ta identyfikatsiyi strukturnykh zrushen' v ekonomitsi: metodolohichnyy aspekt [On the question of nature and identification of structural changes in the economy: methodological aspect]. Ekonomist, 2013, no. 8, pp. 23-26 [in Ukrainian].